

7. ΗΘΙΚΗ ΑΡΕΤΗ

Βάσις τῆς ἠθικῆς.—'Αλλ'ἀφοῦ οὔτε βουλήσεως ἐλευθερία ὑπάρχει οὔτε αἱ συνήθειαι ἀξίαι εἶναι σταθεραί, ὡς ὑποκειμενικαὶ καὶ σχετικαί, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἠθικὴ; Καὶ ὁμοίως ταύτην θεμελιοῖ στερεῶς ὁ Σπινόζας ἀποκαθιστῶν τὴν ἀληθῆ ἐλευθερίαν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ νοῦ γινομένης ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τῶν παθῶν καὶ ἀναστηλῶν ὑψίθρονον τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρετῆς. Ἡ ἠθικὴ στηρίζεται νῦν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἐπὶ τῆς διατηρήσεως δηλονότι καὶ προαγωγῆς τῆς ἰδίας ἡμῶν φύσεως. "Ὅπως πᾶν πρᾶγμα τείνει, καθ' ὅσον δύναται, εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ τὴν ὑπαρξίν αὐτοῦ, οὕτω καὶ ὁ ἄνθρωπος, εἴτε σαφεῖς ἔχει εἴτε ἀσαφεῖς παραστάσεις, τείνει εἰς διατήρησιν τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως καὶ ἔχει ἐπίγνωσιν τῆς τάσεως ταύτης¹. Καὶ τὸ μὲν συντελοῦν εἰς τὴν αὐτοσυντηρησίαν καὶ ἐπομένως παραίτιον χαρᾶς καλοῦμεν ἀγαθὸν (καλόν, bonum), τὸ δὲ παρακωλύον ἐκείνην καὶ διὰ τοῦτο πρόξενον λύπης ὀνομάζομεν κακόν².

Κατὰ τοὺς νόμους δὲ τῆς φύσεως αὐτοῦ ἐκεῖνο ἕκαστος κατ' ἀνάγκην ποθεῖ ἢ ἀποστρέφεται, ὅπερ κρίνει ὡς ἀγαθὸν ἢ κακόν³.

τῆς Ἠθικῆς — διατὶ ὁ θεὸς δὲν ἐδημιούργησε πάντας τοὺς ἀνθρώπους τοιούτους, ὥστε νὰ ὀδηγῶνται ὑπὸ μόνου τοῦ λογικοῦ, θὰ ἀπαντήσω τοῦτο μόνον ὁ θεὸς δὲν ἐστερεῖτο ὕλης ὅπως δημιουργήσῃ πάντα (ei non defuit materia ad omnia) ἀπὸ τοῦ ἀνωτάτου μέχρι τοῦ κατωτάτου βαθμοῦ τῆς τελειότητος, ἢ, ἵνα εἶπω ἀκριβέστερον, οἱ νόμοι τῆς φύσεως αὐτοῦ ἦσαν τόσον εὐρεῖς, ὥστε νὰ ἐξαρκῶσιν εἰς δημιουργίαν παντὸς ὅ,τι δύναται νὰ συλλάβῃ νοῦς ἀπειρος. (Αὐτ. 1, Append. πρβλ. 1,16 «ex necessitate divinae naturae, infinita infinitis modis (hoc est, omnia, quae sub intellectum infinitum cadere possunt), sequi debent»).

1. 3, 6–10. αὐτ. 7. «conatus, quo unaquaeque res in suo Esse perseverare conatur, nihil est praeter ipsius rei actualem essentiam».

2. 4,8, Demon. «Id bonum aut malum vocamus, quod nostrum Esse conservare prodest, vel obest, hoc est, quod nostram agendi potentiam auget vel minuit, juvat vel coërcet». Πρβλ. 3,7 καὶ 11.

3. 14,19. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ταῦτα, καλῶς νοούμενα, συμφωνοῦσιν ὅλως πρὸς τὰ ἀλλαχοῦ (3,9, schol.) λεγόμενα, καθ' ἃ δὲν ὀρε-

Ἡ τοιαύτη τοῦ ἀνθρώπου τάσις πρὸς αὐτοσυντηρησίαν εἶναι αὐτὴ αὕτη ἢ δύναμις καὶ οὐσία αὐτοῦ, εἶναι ἢ ἀρετὴ¹. Ὅσῳ μείζων εἶναι ἢ δύναμις πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, τοσοῦτω σπουδαιότερα ὑπάρχει ἢ οὐσία ἡμῶν καὶ ἀξία, ἢ ἀρετὴ. Δύναμις καὶ ἀρετὴ εἶναι τὸ αὐτό· διότι ἢ ἀρετὴ ἐγκείται ἐν τῇ δυνάμει τοῦ ἐπιτελεῖν ὅσα προκύπτουσιν ἐκ τῆς οἰκείας φύσεως· «ἀρετὴ, λέγει, καὶ δύναμις εἶναι τὸ αὐτό, τουτέστιν ἢ ἀρετὴ, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται εἰς τὸν ἄνθρωπον, εἶναι αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου ἢ οὐσία ἢ φύσις, καθ' ὅσον ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐπιτελῇ ὅσα δύνανται νὰ νοηθῶσι διὰ μόνων τῶν νόμων τῆς φύσεως αὐτοῦ»², ἢ, ἀκριβέστερον, «ἀρετὴ εἶναι αὐτὴ ἢ ἀνθρωπίνη δύναμις καθοριζομένη ὑπὸ μόνης τῆς οὐσίας τοῦ ἀνθρώπου, ἢτοι καθοριζομένη ὑπὸ μόνης τῆς τάσεως (conatus) ὅπως ὁ ἄνθρωπος διατηρήσῃ τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ»³. Ὅσῳ τις μᾶλλον τείνει καὶ ὅσῳ μᾶλλον δύναται νὰ ζητῇ τὸ ἑαυτῷ ὠφέλιμον, ἢτοι νὰ διατηρῇ τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ, τοσοῦτω μείζονα ἔχει ἀρετὴν· καὶ τοῦναντίον, καθ' ὅσον τις ἀμελεῖ νὰ διατηρῇ τὸ ἑαυτῷ ὠφέλιμον, τουτέστι τὴν ὑπαρξιν αὐτοῦ, κατὰ τοσοῦτον εἶναι ἀνίσχυρος⁴. Εἶναι δὲ ἢ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν τάσις οὐ μόνον ἀρετὴ ἀλλὰ καὶ ἢ πρώτη καὶ μοναδικὴ βᾶσις τῆς ἀρετῆς⁵, προτέρα δηλονότι τῶν ἄλλων ἀρετῶν⁶. Οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ ἔχη τὸ πρᾶγμα ἄλλως· διότι πῶς θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιθυμῇ τις νὰ εἶναι εὐτυχής, νὰ εὐπραγῇ καὶ εὐζωῇ, χωρὶς πρότερον νὰ ἐπιθυμῇ, ὅπως ὑπάρχη καὶ ἐνεργῇ⁷; Πᾶν ὅ, τι συντελεῖ εἰς τὴν διατή-

γόμεθα καὶ ποθοῦμέν τι, διότι κρίνομεν αὐτὸ ὡς καλόν, ἀλλὰ τοῦναντίον κρίνομεν ὅτι εἶναι τι καλόν, διότι ποθοῦμεν αὐτό. (Αὐτὸς ὁ Σπινόζας ἐν τῇ 4,19, *Demonst.* παραπέμπει εἰς τὸ 3,9 *schol.*).

1. 4,20, *Dem.* 4,22, *corol.* «conatus sese conservandi primum et unicum virtutis est fundamentum» πρβλ. καὶ 3,7.

2. 4, *definit.* 8. 4,18, *schol.*

3. 4,20, *Demon.*

4. 4,20:

5. 4,22, *corol.*

6. Αὐτ. 22, *prop.* «οὐδεμία ἀρετὴ δύναται νὰ νοηθῇ προτέρα ταύτης (ἢτοι τῆς τάσεως πρὸς αὐτοσυντηρησίαν)».

7. 4,21. Πᾶν πρᾶγμα τείνει πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, ἢτις τάσις εἶναι ἀκο-

ρησιν ἡμῶν, πρέπει νὰ θεραπεύωμεν. Καὶ ὁ ὀρθὸς δὲ λόγος τοῦτο ἀπαιτεῖ, ἵνα ἕκαστος ἀγαπᾷ μὲν ἑαυτόν, ζητῇ δὲ τὸ ἑαυτῷ ἀληθῶς ὠφέλιμον καὶ ἐπιδιώκῃ τὸ ἄγον εἰς μείζονα τελειότητα· τουτέστιν ἀπαιτεῖ ἵνα ἕκαστος τείνῃ, καθ' ὅσον δύναται, εἰς τὴν διατήρησιν καὶ προαγωγὴν τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως.

Ζωὴ κατ' ἀρετῆν.—Ζῆν κατ' ἀρετὴν σημαίνει ἐνεργεῖν κατὰ τοὺς νόμους τῆς οἰκείας φύσεως, ἥτοι κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου (λογικοῦ), ζῆν ἄρα καὶ διατηρεῖν τὴν ἰδίαν ὑπαρξιν καὶ ἐπιζητεῖν τὴν οἰκείαν λογικὴν ὠφέλειαν¹. «ἀπολύτως κατ' ἀρετῆν ἐνεργεῖν σημαίνει οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ νὰ ἐνεργῶμεν κατὰ τὴν ὑπόδειξιν καὶ καθοδήγησιν τοῦ λογικοῦ (ex ductu rationis agere), νὰ ζῶμεν καὶ διατηρῶμεν τὴν ἰδίαν ὑπαρξιν (τὰ τρία ταῦτα δηλοῦσι τὸ αὐτὸ) συμφῶνως πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς οἰκείας ὠφελείας»... (Οὕτω τὸ «ἴδια καὶ οἰκεία ὠφέλεια» σημαίνει ὅ, τι καὶ τὸ «οἰκεία λογικὴ ὠφέλεια»)². Ἐφοῦ δὲ ἀρετὴ σημαίνει οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ ἐνεργεῖν κατὰ τοὺς νόμους τῆς ἰδίας φύσεως καὶ ἕκαστος τείνει εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ἑαυτοῦ ὑπάρξεως κατὰ τοὺς νόμους τῆς οἰκείας φύσεως, ἔπεται 1) ὅτι ῥίζα καὶ ἀρχὴ τῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ τοῦ ἀνθρώπου τάσις τοῦ νὰ σώζῃ ἑαυτόν· 2) ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι αἰρετὴ αὐτῇ δι' ἑαυτὴν καὶ οὐδὲν κρεῖττον ἢ χρησιμώτερον ἡμῖν ὑπάρχει, οὐ ἔνεκα θὰ ἡρούμεθα αὐτήν· 3) ὅτι ἡ αὐτοκτονία εἶναι ψυχικὴ ἀδυναμία, οἱ δὲ αὐτόχειρες κατανικῶνται παντελῶς ὑπὸ ἐξωτερικῶν καὶ τῇ φύσει αὐτῶν ἀντιμαχομένων αἰτίων³. 4) τέλος ὅτι εἰς τὴν αὐτοσυντηρησίαν καὶ μάλιστα εἰς τὴν διανοητικὴν ἡμῶν προαγωγὴν ἔχομεν χρεῖαν πολλῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων.

λουθία οὐχὶ ἄλλου τινὸς ἀλλὰ μόνον τῆς οὐσίας αὐτοῦ τοῦ πράγματος (4, 25, πρβλ. 3,6).

1. 4,20. 24, Dem.

2. 4,24, Dem.

3. Αὐτ. 4,18, schol. πρβλ. 4,20, schol, ἐνθα ἀνάπτύσσονται οἱ ἐξωτερικοὶ λόγοι οἱ εἰς αὐτοκτονίαν ἀναγκάζοντες.

Γ ν ῶ σ ι ς κ α ι ἄ ρ ε τ ῆ.—Σκοπὸς λοιπὸν πάσης ἡμῶν ἐνεργείας εἶναι ἡ διατήρησις ἡμῶν αὐτῶν καὶ αὔξησις τῆς λογικῆς δυνάμεως, ἥτις δύνამις εἶναι ἡ ἡμετέρα ἀρετὴ¹. "Ο, τι εἶναι σύμφωνον τῇ ἡμετέρᾳ φύσει καὶ αὐξάνει τὴν πρὸς λογικὴν ἐνέργειαν δύναμιν ἡμῶν, εἶναι ἀγαθόν· ὅ,τι δ' εἶναι ἐναντίον τῇ ἡμετέρᾳ φύσει καὶ ἐλαττοῖ τὴν δύναμιν ἡμῶν, εἶναι κακόν· τέλος ὅ,τι εἶναι ὅλως διάφορον τῆς ἡμετέρας φύσεως, δὲν δύναται μήτε νὰ προαγάγῃ μήτε νὰ παρακωλύσῃ τὴν δύναμιν ἡμῶν καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὔτε ἀγαθὸν εἶναι οὔτε κακόν². Ἐπειδὴ δὲ ἡ φύσις τῆς ψυχῆς ἡμῶν εἶναι ἡ νόησις, εὐδὴλον ὅτι ἀγαθὸν μὲν καὶ ὠφέλιμον εἶναι τὸ προάγον τὴν νόησιν καὶ γνῶσιν, κακὸν δὲ καὶ βλαβερὸν τὸ παρακωλύον αὐτήν³. ὅλως δ' εἰπεῖν ἡ τελείωσις τῆς λογικῆς ἡμῶν φύσεως πορίζει τὴν εὐτυχίαν⁴.

"Οταν ἡ ψυχὴ ἔχῃ σαφεῖς ἐννοίας, τότε ἐνεργεῖ κατὰ τὴν ἑαυτῆς φύσιν, κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν δηλονότι ἀνάγκην, ἥτις εἶναι ἡ πραγματικὴ ἐλευθερία· τότε ἔχει χαρὰν καὶ τὰ ἄλλα ἐνεργητικὰ συναισθήματα. Τοῦναντίον δέ, ὅταν ἔχῃ ἀσαφεῖς ἐννοίας, τότε πάσχει ὑπὸ τῶν ἐκτὸς πραγμάτων καὶ ἔχει λύπην καὶ τὰ ἄλλα παθητικὰ συναισθήματα⁵. "Ωστε τὴν μὲν ἀρετὴν ποιοῦσιν αἱ σαφεῖς,

1. Ἡ δύνამις τῆς διατηρήσεως εἶναι ἡ ἀρετὴ, αὕτη δὲ εἶναι τάσις καὶ σκοπός· διὸ λέγεται ὅτι « τέλος (σκοπός), οὗ ἕνεκα ποιοῦμέν τι, εἶναι ἡ τ ά σ ι ς (ὁρμή, σφοδρὰ ἐπιθυμία, appetitus) (4, Definit. 7).

2. 4, 29—31.

3. 4,24—27. Append. cap. 5.

4. 4, Append. cap. 4 « ἐν τῷ βίῳ μάλιστα ὠφέλιμος εἶναι ἡ κατὰ τὸ δυνατόν τελείωσις τοῦ νοῦ ἡμῶν, ἥτοι τοῦ λογικοῦ· ἐν τούτῳ δὲ μόνῳ κεῖται ἡ ὑπερτάτη τοῦ ἀνθρώπου εὐτυχία ». Αὐτ. κεφ. 5 « Δὲν ὑπάρχει ἔλλογος βίος ἄνευ νοήσεως· τὰ δὲ πράγματα εἶναι μόνον κατὰ τοσοῦτο καλὰ, καθ' ὅσον βοηθοῦσι τὸν ἄνθρωπον ὅπως ἀπολαύσῃ ἐκείνου τοῦ βίου τῆς ψυχῆς, ὃν χαρακτηρίζει ἡ νόησις. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ὅσα πράγματα ἐμποδίζουσι τὸν ἄνθρωπον νὰ προβιάσῃ καὶ τελειώσῃ τὸ λογικὸν καὶ νὰ ἀπολαύσῃ ἐλλόγου ζωῆς, ταῦτα λέγομεν ὅτι εἶναι μόνον κακά ».

5. 4,23. 3,1 καὶ 3. Ἡ ἀληθὴς γνῶσις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ δρᾶ ὡς ἐνεργητικὸν συναίσθημα καὶ ὡς τοιοῦτον ἐκκρούει ἢ καταβάλλει τὰ ἄλλα (πα-

τὴν δὲ κακίαν αἱ ἀσαφεῖς ἔννοιαι¹. ἡ μὲν (ὀρθή) γνῶσις εἶναι ἡ βάσις τῆς ἀρετῆς, ἡ δὲ ἄγνοια ἢ ἡ ἀσαφῆς νόησις αἰτία τῆς κακίας· αὕτη μὲν βλάπτει, ἐκείνη δὲ ὠφελεῖ τὸν ἄνθρωπον.

Λόγος καὶ ὁμόνοια· φιλαλληλία.—Πρὸς διατήρησιν ἡμῶν ἔχομεν χρεῖαν ἐξωτερικῶν πραγμάτων. Ἐὰν δὲ ἀπίδωμεν εἰς τὴν ἡμετέραν ψυχὴν, θὰ πεισθῶμεν ὅτι ἡ νόησις ἡμῶν θὰ ἦτο ἀτελεστάτη, ἐὰν ἡ ψυχὴ ἦτο μόνη καὶ μὴ ἐνόει ἄλλο τι παρ' ἑαυτήν. Ὑπάρχουσι λοιπὸν ἐκτὸς ἡμῶν πολλὰ πράγματα, ἅτινα εἶναι ὠφέλιμα καὶ διὰ τοῦτο ἐπιθυμητά· ὠφέλιμα δ' εἶναι τὰ ἔχοντα φύσιν παραπλησίαν τῇ ἡμετέρᾳ καὶ προφανῶς κατ' ἐξοχὴν ὁ ἄνθρωπος. Οὐδὲν ὑπάρχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὠφελιμώτερον τοῦ ἀνθρώπου (*Homini nihil homine utilius*) καὶ οὐδὲν δύναται οἱ ἄνθρωποι κρεῖττον πρὸς διατήρησιν τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως νὰ εὐχηθῶσι καὶ ποθήσωσιν ἢ τὸ νὰ συμφωνῶσι τόσοι πάντες ἐν πᾶσι πρὸς ἀλλήλους, ὥστε αἱ ψυχαὶ καὶ τὰ σώματα πάντων νὰ συναποτελῶσι οἷονεὶ μίαν ψυχὴν καὶ ἓν σῶμα (*unam mentem unumque corpus*), πάντες μιᾷ γνώμῃ, ὅσον εἶναι δυνατόν, νὰ ἐπιχειρῶσι νὰ « διασώζωσι τὴν ἑαυτῶν οὐσίαν » καὶ πάντες ὁμοφώνως νὰ ἐπιζητῶσι τὸ κοινὸν πᾶσι συμφέρον².

Ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ἔζων πάντες κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου (λογικοῦ), θὰ ἦσαν σύμφωνοι πρὸς ἀλλήλους, θὰ ἔζων ἐν ὁμονοίᾳ καὶ δὲν θὰ ἔβλαπτον ἀλλήλους. Νῦν δὲ ὑπόκεινται εἰς συναισθήματα καὶ πάθη, ὧν ἕνεκα περιέρχονται εἰς διαφωνίαν καὶ σύγκρουσιν³. Ἐνδέχεται τις νὰ κατέχη πρᾶγμα, ὅπερ ὁ ἕτερος μι-

---

θητικὰ) συναισθήματα, τὰ κυρίως λεγόμενα πάθη· διότι συναισθημά τι κωλύεται ἢ ἀναιρεῖται καὶ ἐκβάλλεται μόνον ὑφ' ἑτέρου ἀντιθέτου καὶ ἰσχυροτέρου συναισθήματος (4,7.8.14).

1. Ἡ λογιζομένη ψυχὴ τείνει εἰς τὴν αὐτοσυντηρησίαν αὐτῆς, ἡ δὲ τάσις αὕτη εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ νόησις, γνῶσις· ὅθεν ἔπεται ὅτι ἡ τάσις τοῦ νοεῖν εἶναι ἡ πρώτη καὶ μοναδικὴ βάσις τῆς ἀρετῆς (4,26, Dem.). Γνῶσις ἄρα καὶ ἀρετὴ εἶναι τὸ αὐτό, καθὰ ἤδη ἐδίδαξεν ὁ Σωκράτης.

2. 4,18, schol. πρβλ. 4, Append., cap. 27.

3. 4,34, prop. « καθ' ὅσον οἱ ἄνθρωποι κατέχονται ὑπὸ συναισθημάτων, ἅτινα εἶναι πάθη, ἐνδέχεται νὰ εἶναι πρὸς ἀλλήλους ἐναντίοι ».

σει, ἢ νὰ κατέχη πράγμα, ὅπερ ἄλλος ἀγαπᾷ ἐπ' ἴσης. Ἐντεῦθεν προέρχεται ἀμοιβαῖον μῖσος καὶ ἔφεσις τοῦ νὰ βλάπτωσιν ἀλλήλους¹. Αἰτία λοιπὸν τῆς διαφωνίας καὶ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀντιθέσεως εἶναι οὐδὲν ἄλλο ἢ τὰ πάθη καὶ ἡ ἀπόκλισις ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς ἀνθρωπίνης φύσεως τῆς καθοριζομένης ὑπὸ τοῦ λογικοῦ· ζῶντες κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ θὰ ἦσαν οἱ ἄνθρωποι ἀπεξενωμένοι πάσης διχονοίας².

Περιστολῆ τῶν παθῶν.—Βεβαίως νὰ ἀπαλλαγῶμεν ὅλων τῶν συναισθημάτων καὶ παθῶν, τῆς αἰτίας ταύτης τοῦ κακοῦ, δὲν εἶναι δυνατόν· διότι ἀποτελοῦμεν μέρος τῆς φύσεως καὶ ὑφιστάμεθα κατ' ἀνάγκην τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς³. Δυνάμεθα δ' ὅμως διὰ τῆς ἰσχύος τοῦ λογικοῦ νὰ περιστείλωμεν καὶ μετριάσωμεν τὰ πάθη⁴. Ἐὰν διὰ τῆς γνώσεως καὶ τῶν σαφῶν ἐννοιῶν ἀπαλλαγῶμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, τοῦ κράτους τῶν παθῶν καὶ καταλίπωμεν τὴν ἐπικράτησιν εἰς τὸ λογικόν, θὰ ἔχωμεν ὅ, τι ἡ ἀληθινὴ ἡμῶν φύσις ἀπαιτεῖ⁵. Τότε θὰ προσπαθῶμεν νὰ ἀντιτάττωμεν κατὰ τοῦ πρὸς ἡμᾶς μίσους, κατὰ τῆς ὀργῆς καὶ τῆς καταφρονήσεως τῶν ἄλλων, τὴν ἀγάπην καὶ τὴν μεγαθυμίαν ἡμῶν⁶.

1. 4,34, schol.

2. 4,35, prop. « Quatenus homines ex ductu rationis vivunt, eatenus tantum natura semper necessario conveniunt ».

3. 4,2, prop. « πάσχομεν κατὰ τοσοῦτο, καθ' ὅσον εἴμεθα μέρος τῆς φύσεως, ὅπερ δὲν δύναται νὰ νοηθῆ καθ' ἑαυτὸ καὶ χωρὶς τῶν ἄλλων μερῶν ».

4,4, corol. « ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται πάντοτε εἰς πάθη, ἀκολουθεῖ εἰς τὴν κοινὴν τῆς φύσεως τάξιν καὶ ὑπακούει εἰς αὐτήν, προσαρμόζεται δὲ πρὸς ταύτην, καθ' ὅσον ἡ φύσις τῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖ ».

Τὰ συναισθήματα εἶναι κακά, ἐφ' ὅσον κωλύουσι τὴν ψυχὴν εἰς τὸ νοεῖν καὶ ἐπομένως εἶναι ἐναντία πρὸς τὴν φύσιν ἡμῶν. Τὰ μὴ ἐναντία συναισθήματα ρυθμίζομεν καὶ προσαρμόζομεν πρὸς τὴν νόησιν (5,10 schol.).

4. 5, prae f.

5. 3,1, corol. « συναίσθημά τι τοσοῦτω μᾶλλον περιέρχεται εἰς τὴν ἐξουσίαν ἡμῶν καὶ τοσοῦτω ὀλιγώτερον πάσχει ἡ ψυχὴ ὑπ' αὐτοῦ, ὅσω εἶναι ἡμῖν γνωριμώτερον ». Πρβλ. 3,4, schol. 3,6, Dem. πρβλ. 5,3.

6. Ὁ θέλων νὰ ἐκδικῆται καὶ νὰ ἀνταποδίδῃ τὰς ἀδικίας διὰ τοῦ μίσους, διάγει βίον ὄντως ἐλεεινόν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ὁ προσπαθῶν νὰ καταπολεμήσῃ

Φιλαλληλία.— Οἱ κατὰ λόγον ζῶντες εἶναι ὠφελιμώτατοι εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ πειρῶνται νὰ ἐπιτύχωσιν, ὅπως καὶ οὗτοι ζῶσι κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ λογικοῦ¹. Τὸ ἀγαθόν, ὅπερ ποθεῖ ἑαυτῷ ὁ κατὰ λόγον ζῶν, ἦτοι ὁ τὴν ἀρετὴν ἀσκῶν, ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπάρχη καὶ τοῖς ἄλλοις· ἐπιθυμεῖ δὲ τοσοῦτω ἰσχυρότερον, ὅσῳ μείζονα ἔχει γνῶσιν τοῦ θεοῦ. Ὁ προθυμούμενος νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ λόγου ἐνεργεῖ οὐχὶ ἐκ συναισθήματος καὶ ὁρμῆς ἀλλὰ φιλανθρωπῶς καὶ εὐμενῶς καὶ ὁμολόγως πρὸς τὴν ἐνδόμυχον αὐτοῦ φύσιν². Λοιπὸν οἱ ὑπὸ τοῦ λόγου ἀγόμενοι καὶ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις αὐτοῦ ἐπιδιώκοντες τὸ ἑαυτοῖς ὠφέλιμον οὐδὲν ἐπιθυμοῦσι καὶ οὐδὲν ζητοῦσι χάριν ἑαυτῶν, χωρὶς νὰ ἐπιθυμῶσι τοῦτο συγχρόνως καὶ χάριν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, κατ' ἀκολουθίαν δ' εἶναι δίκαιοι, πιστοὶ καὶ χρηστοὶ ἐν τῇ ἑαυτῶν διαγωγῇ³.

Τοιουτοτρόπως ὁ λόγος (τὸ λογικὸν) ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν ἀγάπην τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ ἀπαιτεῖ τὴν φιλαλληλίαν ἐξικνουμένην εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ὥστε νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς ἄλλους ὅσον καὶ ἡμᾶς αὐτούς· τοῦτο σημαίνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ θυσιάσωμεν ἄλλον ἄνθρωπον εἰς τὴν σωτηρίαν ἢ τὰ συμφέροντα ἡμῶν⁴.

Βίος τοῦ σοφοῦ.— Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται πρόδηλον ὅτι τὴν ἀρετὴν νοεῖ ὁ Σπινόζας, κατὰ παραπλήσιον τοῖς

τὸ μῖσος διὰ τῆς ἀγάπης, μάχεται ἐν χαρᾷ καὶ ἀσφαλείᾳ· ἀντέχει εὐκόλως, εἴτε καθ' ἑνὸς εἴτε κατὰ πολλῶν ἔχει νὰ ἀντεπεξέλθῃ, καὶ σχεδὸν οὐδαμῶς ἔχει χρεῖαν τῆς βοηθείας τῆς τύχης. (4,46, schol.).

1. Οὐδὲν ὑπάρχει τῷ ἀνθρώπῳ ὠφελιμώτερον ἢ ὁ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου ζῶν ἄνθρωπος. Τὸ πρᾶγμα κυροῖ ἢ πεῖρα διὰ τῆς παροιμίας « ὁ ἄνθρωπος εἶναι εἰς τὸν ἄνθρωπον θεός » (4,35.37).

2. 4,37, schol.

3. 4,18, schol.

4. Τὴν ὑψηλὴν ἀρχὴν τῆς φιλαλληλίας κηρύττει ὁ Σπινόζας λέγων ὅτι πρὸς ὠφέλειαν ἡμῶν δυνάμεθα νὰ χρησιμοποιῶμεν τὰ πράγματα ὡς μέσα ὑπηρετικὰ (νὰ διατηρῶμεν ἢ νὰ καταστρέφωμεν αὐτά), οὐχὶ ὅμως τοὺς ἀνθρώπους (4, Append. cap. 26).

Στωϊκοῖς τρόπον, δεικνύων ὅτι αὕτη ἐγκείται ἐν τῷ κατὰ φύσιν ζῆν, ὅπερ πάλιν σημαίνει τὸ κατὰ λόγον ζῆν. Οὕτω δὲ διαγράφει τὸν τέλειον καὶ ἰδεώδη τοῦ ἀνθρώπου τύπον, οἷον ἤδη παρέσχον ἐκεῖνοι διὰ τοῦ πολυῦμνήτου αὐτῶν σοφοῦ. Ὁ σοφὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος τοῦ Σπινόζα θὰ ζῆ κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λογικοῦ· γινώσκων ὅτι πάντα προέρχονται ἀναγκαίως ἐκ τῆς θείας οὐσίας καὶ τελοῦνται κατὰ τοὺς αἰωνίους τῆς φύσεως νόμους δὲν θὰ εὐρίσκη οὐδὲν ἄξιον μίσους, γέλωτος ἢ καταφρονήσεως· οὐδὲ θὰ συναισθάνηται πρὸς οὐδένα οἶκτον, ἀλλὰ θὰ τείνη, ὅσον εἶναι δυνατόν, εἰς τὸ εὖ πράττειν καὶ χαίρειν. Δὲν θὰ καταλαμβάνηται ὑπὸ οἴκτου, διότι οὗτος εἶναι λύπη καὶ κατ' ἀκολουθίαν κακὸς καὶ ἀνωφελής. Εἶναι δὲ φευκτέος ὁ οἶκτος ἄλλως τε καὶ διότι ὁ εὐκόλως καταλαμβανόμενος ὑπ' αὐτοῦ καὶ συγκινούμενος ἐπὶ τῇ ἀθλιότητι ἢ τοῖς δακρύοις τοῦ ἄλλου πράττει πολλάκις πράξεις, ἐφ' αἷς ὕστερον μετανοεῖ· εἶναι φευκτέος, διότι τὸ κατὰ συναίσθημα πραττόμενον δὲν εἴμεθα βέβαιοι ὅτι εἶναι καλὸν καὶ διότι εὐκόλως ἀπατώμεθα ὑπὸ τῶν ψευδῶν δακρύων. Πρὸς τὴν ἐνστασιν δὲ ὅτι ὁ οἶκτος ὠφελεῖ ὡς ἄγων εἰς τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων, ἀντιλέγει ὁ φιλόσοφος ὅτι εἰς τὸ αὐτὸ ἄγει ἢ ὑπαγόρευσις τοῦ λόγου. Εἰς τὴν βοήθειαν λοιπὸν τῶν ἄλλων θὰ τείνη ὁ σοφὸς κινούμενος οὐχὶ ὑπὸ οἴκτου καὶ συμπαθείας ἀλλ' ὑπὸ μόνου τοῦ λόγου. Ὁ οὔτε ὑπὸ τοῦ λόγου οὔτε ὑπὸ τοῦ οἴκτου κινούμενος εἰς βοήθειαν τῶν ἄλλων καλεῖται ὀρθῶς καὶ δικαίως ἀπάνθρωπος· διότι ὁ τοιοῦτος φαίνεται οὐδὲν ἔχων τὸ ἀνθρώπινον¹.

Ὡσαύτως δὲν θὰ κρατῆται ὁ σοφὸς ὑπὸ τῆς ἐλπίδος καὶ τοῦ φόβου καὶ τῶν τοιούτων. Τὰ συναισθήματα τῆς ἐλπίδος καὶ τοῦ φόβου δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένα κακίας, διότι ὁ μὲν φόβος εἶναι λύπη ἢ δ' ἐλπίς ἐνέχει φόβον. Πρὸς δ' ἔτι τὰ συναισθήματα ταῦτα ἐμφαίνουσιν ἔλλειψιν γνώσεως καὶ ἀδυναμίαν ψυχῆς. Οὐχ ἤττον εἶναι μαρτύρια ψυχικῆς ἀδυναμίας ὁ ἀπελπισμὸς καὶ ἡ τέρψις καὶ ἡ τῆς συνειδήσεως τύψις².

1. 4,50, schol.

2. Ὁσφ πλειότερον ζῶμεν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου, τόσφ ὀλι-

Ζῶν λοιπὸν ὁ σοφὸς κατὰ τὰς ὑποδείξεις τοῦ λογικοῦ θὰ προσπαθῆ νὰ μὴ καταβάλληται ὑπὸ τῶν συναισθημάτων· πρὸς τὸ ἀπὸ τῶν ἄλλων μῖσος καὶ τὴν ὀργὴν καὶ τὴν ἀγανάκτησιν θὰ ἀντιτάττει τὴν ἀγάπην καὶ τὴν μεγαθυμίαν¹. Ἐχων δὲ ὡς κανόνα πάσης ἐνεργείας οὐχὶ ἄλλον τινὰ ἀλλὰ μόνον ἑαυτὸν θὰ πράττει μόνον ὅσα γινώσκει ὅτι εἶναι ἐν τῷ βίῳ ὑψιστα (in vita prima) καὶ διὰ τοῦτο σφόδρα ποθητά². Πράττων κατὰ τὸν λόγον θὰ προτιμᾷ ἐκ δύο μὲν ἀγαθῶν τὸ μείζον, ἐκ δύο δὲ κακῶν τὸ ἔλαττον³. σαφεῖς δ' ἔχων ἐννοίας θὰ εἶναι ξένος τῶν παθῶν καὶ ὡς ἀληθῶς ἐλεύθερος⁴. Θὰ προτιμᾷ νὰ ζῆ ἐν τῇ πολιτείᾳ μᾶλλον ἢ ἐν τῇ ἐρημίᾳ· θὰ εἶναι πρὸς τοὺς ἄλλους ὠφέλιμος καὶ φίλος, θὰ πράττει δὲ πάντοτε μετὰ καλῆς πίστεως καὶ οὐδέποτε ἐκ δολίας προαιρέσεως⁵.

Διάγων τὸν βίον ἐλεύθερος θὰ λαμβάνη πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν κοινὸν βίον καὶ τὴν κοινὴν ὠφέλειαν, κατ' ἀκολουθίαν θὰ ζῆ κατὰ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας⁶. Θὰ πράττει δὲ τὸ ἀγαθὸν ἀμέσως χάριν τοῦ ἀγαθοῦ, ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ οὐχὶ ὑπὸ τοῦ φόβου τοῦ κακοῦ. Κατὰ ταῦτα ὁ σοφὸς ὁμοιάζει πρὸς τὸν ὑγιᾶ, ὅστις λαμβάνει τὴν προσφιλεῖ αὐτῷ τροφὴν καὶ ἀπολαύει οὕτω τῆς ζωῆς,

γώτερον ἐξαρτώμεθα ἐκ τῆς ἐλπίδος, ἀπαλλαττόμεθα τοῦ φόβου καὶ δεσπόζομεν, ὅσον εἶναι δυνατόν, τῆς τύχης. (4,47, schol.).

1. Τὸ μῖσος ἀυξάνεται διὰ τοῦ ἀμοιβαίου μίσους, τούναντίον δὲ δύναται νὰ σβεσθῆ διὰ τῆς ἀγάπης, ὥστε τὸ μῖσος νὰ μεταβληθῆ εἰς ἀγάπην. Ὁ θέλων νὰ ἀνταποδίδῃ τὰς ἀδικίας καὶ νὰ ἀντιμισθῆ ζῆ οἰκτρὸν βίον (4, 46, Dem. καὶ schol. πρβλ. 5,10 schol.).

2. 4,66, schol.

3. 4,65 πρβλ. 4,66.

4. Ὁ ὑπὸ τῶν παθῶν καὶ τῆς ἀγνοίας παρασυρόμενος εἶναι δ ο ὕ λ ο ς, ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ λόγου ἀγόμενος ὑπάρχει ἐ λ ε ὑ θ ε ρ ο ς (4,66, schol.). Ὑπομνήσεως χάριν παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἐλευθερία δὲν σημαίνει κατὰ τὸν Σπινόζαν ἀυθαιρεσίαν ἢ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ πάσης αἰτίας ἀλλ' ἐνέργειαν κατὰ τὴν ἀνάγκην τῆς οἰκείας φύσεως, ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ῆ ν ἀνάγκην. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν, καὶ ἰδίᾳ ὁ σοφός, κεκτημένος σαφεῖς ἐννοίας καὶ ἀπηλλαγμένος τῶν παθῶν, ἐνεργεῖ κατὰ τῆς οἰκείας φύσεως τὴν ἀνάγκην, ἥτις χαρακτηρίζεται ὡς ἐλευθερία. Καὶ ἐνταῦθα ὁ φιλόσοφος συμφωνεῖ τοῖς Στωϊκοῖς.

5. 4, 71–74.

6. 4,73, Demon.

ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀσθενῆ, ὅστις ἐκ φόβου τοῦ θανάτου ἐσθίει ὅ, τι ἀποστρέφεται¹. Ἐχων σαφεῖς ἐννοίας καὶ γινώσκων τὰ πράγματα ὡς ἀναγκαῖα οὐ μόνον θὰ εἶναι κύριος τῶν συναισθημάτων καὶ δὲν θὰ πάσχη ὑπ' αὐτῶν² ἀλλὰ καὶ θὰ περιορίζῃ τὰς ὀρέξεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας³. Γινώσκων δὲ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη δύναμις εἶναι ἄγαν περιορισμένη καὶ ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν αἰτίων ἀπείρως ὑπερβαλλομένη, θὰ ὑπομένη ἀταράχως πᾶσαν ἐναντιότητα· θὰ ἔχη τὴν ψυχὴν ἤρεμον καὶ θὰ εὐρίσκη τὴν γαλήνην μόνον ἐν τῇ ἀληθείᾳ, ἐν τῇ ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν ὅλην Φύσιν⁴.

Μὴ τις ὁμως ὑπολάβῃ ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος σοφὸς καὶ πραγματι ἐλεύθερος ἀπαρνεῖται τὸν κόσμον ἢ ὅτι τείνει νὰ ξενωθῇ ἀπ' αὐτοῦ. Ἐνταῦθα δὴ κεῖται ἡ διαφορὰ τοῦ σοφοῦ τῶν Στωϊκῶν ἀπὸ τοῦ σοφοῦ τοῦ Σπινόζα. Ἐκεῖνος μὲν φεύγει, κατὰ τὸ δυνατόν, τὸν κόσμον, οὗτος δὲ ἀγαπᾷ αὐτὸν ὡς τέλειον καὶ ζητεῖ τὴν χαρὰν ὡς δηλωτικὴν τῆς τελειότητος. Ὁ σοφὸς οὐδὲν διανοεῖται ὀλιγώτερον ἢ τὸν θάνατον, ἡ δὲ σοφία αὐτοῦ εἶναι μελέτη οὐχὶ τοῦ θανάτου ἀλλὰ τῆς ζωῆς⁵. Ὁ σοφὸς — λέγει ὁ Σπινόζας — ἀναζωπυρεῖται καὶ ἀναψύχεται ἐκ μετρίας καὶ εὐαρέστου τροφῆς καὶ πόσεως, ἐκ τῆς θέας θαλερῶν φυτῶν, ἐκ κοσμημάτων, μουσικῆς, ἀγωνισμάτων, θεάτρων καὶ ἄλλων τοιούτων, ὧν ἕκαστος δύναται νὰ ποιῆται χρῆσιν ἄνευ βλάβης ἄλλου. Διότι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα σύγκειται ἐκ πλείστων διαφόρου φύσεως μερῶν, ἅτινα συνεχῶς χρήζουσι νέας καὶ ποικίλης τροφῆς, ἵνα τὸ ὅλον

1. 4,63, schol.

2. Ὅσοφ ἀκριβεστέραν ἔχομεν τῶν πραγμάτων ἐννοίαν καὶ γινώσκομεν ὅτι τὰ πράγματα εἶναι ἀναγκαῖα, τοσούτῳ μᾶλλον κρατοῦμεν τῶν συναισθημάτων. Οὕτω λ.χ. οὐδεὶς οἰκτίρει τὸ νήπιον διότι ἀδυνατεῖ νὰ λαλήῃ καὶ νὰ περιπατῇ καὶ νὰ διανοῆται. Ἐὰν ὁμως οἱ πλείστοι ἐγεννῶντο μεγάλοι καὶ τινες μόνον νήπιοι, ἕκαστος θὰ ὤκτιρε τὰ νήπια ὡς ἀποτελοῦντα σφάλμα καὶ ἔλλειψιν τῆς φύσεως (5,6, schol.).

3. Αἱ ὀρέξεις καὶ αἱ ἐπιθυμίαι, καθ' ὅσον μὲν προέρχονται ἐξ ἀσαφῶν ἐννοιῶν, εἶναι πάθη· καθ' ὅσον δ' ἐκ σαφῶν, εἶναι ἀρεταὶ (5,4, schol.).

4. 4, Append. 32.

5. 4,67.

σῶμα γίνηται ἐξ ἴσου ἐπιτήδειον πρὸς πάντα τὰ ἐπακολουθήματα τῆς συστάσεως αὐτοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἵνα ἡ ψυχὴ γίνηται ὡσαύτως ἐπιτηδεῖα εἰς τὸ νὰ νοῆ καὶ γινώσκη συγχρόνως πολλά¹.

Ἐν ἐνὶ λόγῳ εἰς τὴν τελειότητα ὀδηγεῖ ὁ Λόγος· εἰς τὴν ἐπιτευξιν τοῦ ὑψηλοῦ τούτου σκοποῦ δὲν ἀπαιτεῖται στέρησις καὶ λύπη ἀλλὰ καθαρὰ καὶ γνησίᾳ χαρὰ, ἣν ποιεῖ ἡ συναίσθησις τῆς προαγωγῆς τῆς λογικῆς ἡμῶν φύσεως καὶ ἡ ἐπιτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ χάριν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀγαθοῦ².

Ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἀγάπη μακαριότης καὶ ἀθανασία. — Ἐκ τῶν εἰρημένων γίνεται συμφανὲς ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀπότοκος σαφῶν ἐννοιῶν, ὀρθῆς νοήσεως. Κατὰ ταύτην νοεῖ τις τὰ πράγματα οὐχὶ ὡς μεμονωμένα ἀλλ' ὡς συναφῆ πρὸς ἄλλα ἄπειρα αἷτια καὶ ἐπομένως ὡς ἀναγκαῖα· θεωρεῖ δὲ πάντα ἐν τῇ αἰδίῳ αὐτῶν ἀλληλουχίᾳ καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς αἰωνιότητος (*sub specie aeternitatis*). Ἐκ τῆς σαφοῦς γνώσεως καὶ τῶν ἐναργῶν ἐννοιῶν ἐξαρτᾶται ἡ περιστολὴ τῶν παθῶν καὶ ἡ ὀρθὴ ἐν τῷ βίῳ ἐνέργεια. Καὶ ἐπειδὴ οὐδὲν πάθος ὑπάρχει, οὐ νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν σαφῆ ἐννοιαν, ἔπεται ὅτι πάντες δυνάμεθα, ἂν μὴ ὅλως τοῦλάχιστον κατὰ μέγα μέρος, νὰ ἀπαλλαγῶμεν τῶν παθῶν καὶ νὰ πάσχωμεν μόνον ὀλίγον ὑπ' αὐτῶν³. Ὅσῳ σαφέστερον γινώσκομεν τὰ καθ' ἕκαστον πράγματα καὶ ὅσῳ κάλλιον μανθάνομεν ὅτι δὲν εἶναι ἀναγκαῖα ἀλλὰ τυχαῖα, τόσῳ μᾶλλον κυριεύομεν τῶν παθῶν καὶ τοσοῦτῳ τελειότερον νοοῦμεν τὸν θεόν⁴.

1. 4,45, schol.

2. Αὐτ. 4, Append. c. 31 « ἡ δεισιδαιμονία φαίνεται ὅτι θεωρεῖ ὡς ἀγαθὸν μὲν τὸ φέρον λύπην, ὡς κακὸν δὲ τὸ προξενοῦν χαρὰν. Ἄλλ' ὡς ἤδη εἶπομεν (4,45, schol.) οὐδεὶς, πλὴν τοῦ φθονεροῦ, θὰ χαρῆ ἐπὶ τῇ ἀδυναμίᾳ μου καὶ τῇ ἀτυχίᾳ μου. Διότι, ὅσῳ μείζονα χαρὰν ἔχομεν, εἰς τοσοῦτῳ μείζονα τελειότητα μεταβαίνομεν καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοσοῦτῳ μᾶλλον κοινωνοῦμεν τῆς θείας φύσεως. Οὐδ' εἶναι ποτὲ δυνατὸν νὰ εἶναι κακὴ ἡ χαρὰ, ἥτις κανονίζεται ὑπὸ τοῦ ἀληθινοῦ λόγου τῆς ὠφελείας ἡμῶν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ὁ ὑπὸ τοῦ φόβου ἀγόμενος καὶ πράττων τὸ καλόν, ἵνα ἀποφύγῃ, τὸ κακόν, οὗτος δὲν ὀδηγεῖται ὑπὸ τοῦ Λόγου ».

3. 5,4, schol.

4. 5,24. 5,6.

Δύναται τις πάσας τὰς καταστάσεις τοῦ σώματος καὶ τὰς ἐναργεῖς εἰκόνας τῶν πραγμάτων νὰ ἀναφέρῃ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ. Νοῶν δὲ σαφῶς ἑαυτὸν καὶ τὰ οἰκεῖα συναισθήματα χαίρει, τὴν δὲ χαρὰν παρακολουθεῖ ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ· καὶ ὅσῳ σαφέστερον καὶ ζωηρότερον νοεῖ ἑαυτὸν τε καὶ τὰ ἑαυτοῦ συναισθήματα, τόσῳ μᾶλλον ἀγαπᾷ τὸν θεόν¹. Ἡ γνῶσις ἐκάστου συναισθήματος προξενεῖ χαρὰν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀγάπην πρὸς τὸν θεόν· διότι καὶ αὐτὴ ἡ λύπη, καθ' ὅσον σκοπεῖται κατὰ τὰς αἰτίας αὐτῆς καὶ ἀνομολογεῖται ὡς ἀναγκαία, κατὰ τοσοῦτο παύεται νὰ εἶναι λύπη².

Νοοῦντες τὰ πράγματα οὐχὶ κατὰ τὸν πρῶτον τρόπον, ὡς ὑπάρχοντα δηλαδὴ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον, ἀλλὰ κατὰ τὸν δεύτερον, ὡς περιεχόμενα ἐν τῷ θεῷ καὶ ἀπορρέοντα ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς θείας φύσεως, θεωροῦμεν αὐτὰ οἷα ὄντως εἶναι, ἀληθῆ καὶ πραγματικά, ἐπέκεινα τόπου καὶ χρόνου, ὑπὸ τὴν μορφήν καὶ τὸ φῶς τῆς αἰωνιότητος· αἱ δ' ἐννοιαὶ αὐτῶν ἐμπεριέχουσι τὴν αἰωνίαν καὶ ἄπειρον οὐσίαν τοῦ θεοῦ³. Καθ' ὅσον ἡ ψυχὴ ἡμῶν γινώσκει ἑαυτὴν καὶ τὸ σῶμα ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς αἰωνιότητος, κατὰ τοσοῦτο ἔχει ἀναγκαίως γνῶσιν τοῦ θεοῦ καὶ γινώσκει ὅτι ὑπάρχει ἐν τῷ θεῷ καὶ ὅτι διὰ τοῦ θεοῦ νοεῖται⁴. Χωροῦσα δὲ περαιτέρω, καθὰ καὶ πρόσθεν ἐλέχθη⁵, λαμβάνει, κατὰ τὸν τρίτον τῆς γνώσεως τρόπον (τὸν ἐνορατικόν), ἀμέσως (ἀνευ συλλογισμοῦ), γνῶσιν τελείαν τοῦ θεοῦ καὶ διὰ ταύτης σαφῆ γνῶσιν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων⁶.

1. 5, 14 καὶ 15. 15, Demon. « Qui se suosque affectus clare et distincte intelligit, laetatur, idque committante idea Dei ; adque adeo Deum amat et per eandem rationem eo magis, quo se suosque affectus magis intelligit ».

2. Οὕτω δεικνύεται ὅτι δὲν δύναται τις νὰ μισήσῃ τὸν θεόν· διότι καὶ αὐτὴ ἡ λύπη (ἥς ὑποτίθεται ὅτι εἶναι αἷτιος ὁ θεός), θεωρουμένη κατὰ τὰ αἷτια αὐτῆς καὶ ἀποδεικνυομένη ὡς ἀναγκαία, παύεται νὰ εἶναι συναισθημα καὶ πάθος, ἤτοι λύπη (5, 18, schol.).

3. 5, 29, schol. 2, 45.

4. 5, 30.

5. Ἴδὲ σελ. 292.

6. 5, 31, 5, 25 - 30. 2, 40, schol.